

تفسیر اجتہادی سوره تحریم

محمد خامه گر

پرو، شاه علوم و فرهنگ اسلامی

تفسیر اجتهادی سوره تحریم

محمد خامه گر

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تالیفات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه و تنظیم: اسلام تمدنی
- روپراستاد: محمدباقر انصاری
- برآستاد: موسی بهرآفرانی
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: بهمن ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۰۰۰
- قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان
- عنوان: ۲۲۵؛ مسلسل: ۷۰۶

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
 نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۳۳۳۳۳ (خط اصلی)، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۳۳۳ (خط داخلی)، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۳۳۳ (خط فکس)
 مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهدا، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۳۳۳۳۳
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، زوروی درج دانشگاه، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۳۰۳۴
 وبسایت: www.pub.isca.ac.ir (ایمیل: info@isca.ac.ir)
 فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir، فروشگاه نشر دیجیتال: www.papooonline.com

سرشناسه:	خامه گر، محمد، ۱۳۴۳ -
هژان و نام پدیدآور:	تفسیر اجتهادی سوره تحریم، محمد خامه گر؛ تهیه پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
مشخصات نشر:	قم، دفتر تالیفات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، زمستان ۱۳۹۶ و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری:	۲۴۴ ص
شابک:	۱۷۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی:	فیه
یادداشت:	کتابنامه ص [۲۱۷] - ۲۲۲؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت:	نمایه
موضوع:	قرآن، سوره تحریم
موضوع:	تفاسیر (سوره تحریم)
موضوع:	تفسیر شیعه - قرن ۱۴
شناسه افزوده:	دفتر تالیفات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه اسلام تمدنی
رده بندی کنگره:	۱۳۹۶ ص ۷، ج ۲، ۸۹، ۱۰۲ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۸
شماره کتابشناسی ملی:	۵۰۳۲۱۳۳

فهرست

۱۷ سخنی باخواننده

۱۹ پیشگفتار

بخش اول بررسی اجتهادی مشخصات عمومی سوره تحریم

۲۷ فصل اول: شناسایی مشخصات نزولی سوره

۲۷ مبحث اول: شناسه و مرده تحریم

۲۸ مبحث دوم: محل نزول سوره تحریم

۲۹ مبحث سوم: تاریخ نزول سوره تحریم

۲۹ مبحث چهارم: ترتیب نزول سوره

۳۳ مبحث پنجم: فضای نزول سوره

۳۶ مبحث ششم: بررسی روایات شأن نزول سوره تحریم

۳۶ گفتار اول: فرایند نقد و بررسی روایات شأن نزول

۳۶ مرحله اول: ارزش گذاری روایات شأن نزول

۳۹ مرحله دوم: ارزیابی محتوای روایات

۴۰ مرحله سوم: ارزیابی سند روایات

۴۰ گفتار دوم: روایات شأن نزول سوره تحریم

۴۱ روایت اول: جریان غسل خوردن پیامبر نزد زینب

۲۲	نقد و بررسی
۴۵	روایت دوم: داستان ماریه
۴۷	نقد و بررسی
۵۰	روایت سوم: داستان خلافت عمر و ابوبکر
۵۱	نقد و بررسی
۵۳	روایت چهارم: داستان هبه
۵۴	نقد و بررسی
۵۵	روایت پنجم: جریان تحریم همه زنان پیامبر
۵۶	نقد و بررسی
۵۷	جمع‌بندی روایات
۶۳	فصل دوم: کشف استدلالی ساختار موضوع سوره تحریم
۶۶	مبحث اول: سیاق‌بندی استدلال آیات سوره تحریم
۶۶	گفتار اول: آیات ۵۱
۶۷	الف) عوامل پیوستگی لفظی و معنوی آیات سیاق
۶۸	ب) ارتباط معنایی آیات سیاق اول
۶۹	گفتار دوم: آیات ۹-۶
۶۹	الف) گسست لفظی و معنایی سیاق دوم از سیاق اول
۷۰	ب) عوامل پیوستگی لفظی و معنوی آیات سیاق
۷۰	ج) ارتباط معنایی آیات سیاق دوم
۷۰	گفتار سوم: آیات ۱۰-۱۲
۷۱	الف) گسست لفظی و معنایی سیاق سوم از سیاق دوم
۷۱	ب) عوامل پیوستگی لفظی و معنوی آیات سیاق

ج) ارتباط معنایی آیات سیاق سوم	۷۲
مبحث دوم: عنوان‌بندی استدلالی سیاق‌های سوره تحریم	۷۲
گفتار اول: حمایت خدا از پیامبر ﷺ در برابر همسرانش	۷۲
گفتار دوم: وظیفه پیامبر ﷺ و مؤمنان در برابر جریان توطئه علیه پیامبر	۷۴
گفتار سوم: سرانجام زنان خیانتکار به پیامبران درمقایسه با فرجام زنان مؤمن	۷۵
به پیامبران	۷۵
مبحث سوم: کشف غرض سوره از طریق جمع‌بندی عناوین سیاق‌های سوره تحریم	۷۶
مبحث چهارم: ترسیم ساختار سوره تحریم	۷۷
گفتار اول: حمایت خدا از پیامبر در برابر همسرانش	۷۷
مطلب ۱. حمایت خدا از پیامبر در گشودن سوگندش	۷۷
مطلب ۲. افشای خیانت همسران پیامبر توسط خدا	۷۷
مطلب ۳. حمایت خدا و لشکر یانش از پیامبر	۷۷
مطلب ۴. حمایت خدا از پیامبر در صورت طلاق دادن همسرانش	۷۸
گفتار دوم: وظیفه پیامبر و مؤمنان در برابر جریان توطئه علیه پیامبر	۷۸
مطلب ۱. وظایف مؤمنان	۷۸
مطلب ۲. وظیفه پیامبر	۷۸
گفتار سوم: سرانجام زنان خیانتکار به پیامبران درمقایسه با فرجام زنان مؤمن	۷۹
به پیامبران	۷۹
مطلب ۱. سرانجام خیانت همسر نوح و لوط	۷۹
مطلب ۲. سرانجام پندگی آسیه و مریم	۷۹
مبحث پنجم: مقایسه غرض کشف‌شده با منبرکات گفتارهای سوره تحریم	۷۹
۱. تکرار معنایی موضوع خیانت به پیامبران	۸۰

۲. تکرار مفهوم مخالفت با پیامبر با الفاظ متفاوت ۸۰
۳. تکرار لفظی واژه «انّی» ۸۰
- مبحث ششم: بررسی میزان هماهنگی غرض کشف شده با عوامل درون متنی و برون متنی سوره تحریم ۸۱
۱. آیات آغازین و پایانی سوره ۸۱
۲. کیفیت توصیف شخصیت موافقان و مخالفان پیامبر ۸۲
۳. حجم مطالب مربوط به خیانت زنان پیامبران در سوره ۸۳
۴. هماهنگی غرض سوره با فضای نزول آن ۸۳
- مبحث هفتم: نقد بررسی غرض سوره تحریم از دیدگاه مفسران ۸۳
- نقد و بررسی ۸۵

بخش دوم تفسیر اجتهادی آیات سوره تحریم

- فصل اول: حمایت خدا از پیامبر در برابر همسرانش ۹۱
- مبحث اول: تفسیر اجتهادی آیه اول سوره تحریم ۹۱
- گفتار اول: ارتباط و تناسب آیات ۱ ۹۲
- گفتار دوم: شرح واژگان ۹۳
- گفتار سوم: نکات ادبی ۹۶
۱. جایگاه نحوی جمله «تَبْتَغِي مَرْضَاتِ أَزْوَاجِكَ» ۹۶
۲. جایگاه نحوی جمله «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ» ۹۶
- گفتار چهارم: نکات تفسیری ۹۸
۱. هدف از خطاب «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ» ۹۸
۲. چرا پیامبر اکرم با تعبیر «نبی» خطاب شده است ۹۹
۳. منظور از تحریم در جمله «لِمَ تُحَرِّمُ» ۱۰۱

۴. علت ذکر قید «تبتعی مرضات ازواجک» ۱۰۲
۵. پیامبر چه چیزی را بر خودش منع کرد و برای رضایت کدام همسرش این اقدام را انجام داد ۱۰۳
۶. مراد از غفران و رحمت خدا و رابطه آنها با یکدیگر ۱۰۴
۷. آیا صفات «غفور رحیم» فقط درباره بخشش گناه ذکر می شود ۱۰۵
۸. فهرست همسران پیامبر و علل ازدواج با آنها ۱۰۶
- مبحث سوم: تفسیر اجتهادی آیه دوم سوره تحریم ۱۰۷
- گفتار اول: شرح واژگان ۱۰۷
- گفتار دوم: نکات ادبی ۱۰۹
۱. نوع واد در حدیث «وَاللّٰهُ مُؤَلَّاهُ» ۱۰۹
۲. پیام صنعت التفات برای چه ۱۱۱
- گفتار سوم: نکات تفسیر ۱۱۲
۱. منظور از «فرض الله لکم» ۱۱۲
۲. موارد مجاز گشودن سوگند (تَجِدُ اِيْمَانَكُمْ) ۱۱۳
۳. کفاره شکستن قسم ۱۱۴
۴. مراد از «وَاللّٰهُ مُؤَلَّاهُ» و تناسب آن با عبارت «فرض الله لکم تَجِدُ اِيْمَانَكُمْ» ۱۱۵
۵. کاربرد معنایی صفت حکیم و رابطه آن با صفت علیم ۱۱۶
- مبحث سوم: تفسیر اجتهادی آیه سوم سوره تحریم ۱۱۷
- گفتار اول: تناسب آیه سوم ۱۱۷
- گفتار دوم: بررسی اختلاف قرائت در آیه سوم ۱۲۰
- گفتار سوم: شرح واژگان ۱۲۳
- گفتار چهارم: نکات ادبی ۱۲۵

۱. نوع «فاء» در جمله «فَلَمَّا بَيَّنَّاتُ» ۱۲۵
۲. نوع «فاء» در جمله «فَلَمَّا بَيَّنَّاهَا» ۱۲۶
۳. مرجع ضمیر در «عَرَفَ بَعْضُهُ وَ أَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ» ۱۲۶
- گفتار پنجم: نکات تفسیری ۱۲۷
۱. این آیه بیانگر ماجرای جداگانه‌ای است ۱۲۷
۲. مراد از «بعض ازواجه» و علت عدم تصریح به نام همسر ۱۲۸
۳. رازی که پیامبر ﷺ به بعضی از همسران خویش گفت ۱۲۹
۴. علت تأکید بر این نکته که «خداوند برخی از سر را گفت و برخی را نگفت» ۱۳۰
۵. علت احاطه دو وصف علیم و خیر ۱۳۰
۶. رازداری از صفات مؤمنین است ۱۳۱
- مبحث چهارم: تفسیر اجتهادی آیه چهارم سوره تحریم ۱۳۱
- گفتار اول: تناسب آیه چهارم ۱۳۱
- گفتار دوم: شرح واژگان ۱۳۲
- گفتار سوم: نکات ادبی ۱۳۳
۱. جواب جمله شرطیه «ان تتوبا» ۱۳۳
۲. جواب جمله شرطیه «ان تظاهرا» ۱۳۴
۳. نوع «فاء» در جمله «فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مُوَلِّاهُ» ۱۳۴
۴. جایگاه هو در «هُوَ مُوَلِّاهُ» ۱۳۵
۵. جایگاه نحوی کلمه «جبریل» ۱۳۵
- گفتار چهارم: نکات تفسیری ۱۳۶
۱. چرا باید آن دو زن توبه کنند ۱۳۶
۲. منظور از تمایل قلب‌ها ۱۳۶

۳. ترتیب ذکر حامیان پیامبر	۱۳۷
۴. رابطه ولایت خدا با ظهور بودن سایر مذکورین	۱۳۷
۵. جایگاه جبرئیل در نظام آفرینش	۱۳۷
۶. مراد از صالح المؤمنین	۱۳۸
۷. صالح المؤمنین گروهی از مؤمنان است یا یک فرد خاص	۱۳۹
۸. حضرت علی علیه السلام مصداق کامل «صالح مؤمنین»	۱۴۰
۹. علت ذکر نام جبرئیل به طور جداگانه	۱۴۱
۱۰. علت ذکر ملائکه بعد از مؤمنان	۱۴۱
مبحث پنجم: تفسیر اجتهاد آیه پنجم سوره تحریم	۱۴۱
گفتار اول: تناسل آیه پنجم	۱۴۲
گفتار دوم: شرح وازایمان	۱۴۲
گفتار سوم: نکات ادبی	۱۴۳
۱. معنای عسی و جایگاه «ان یبدل»	۱۴۳
۲. جایگاه «ان یبدل»	۱۴۴
۳. جواب شرط «ان یتلقن»	۱۴۴
۴. جایگاه «خیرا» و قیود بعد آن	۱۴۴
۵. علت معطوفه آمدن ایکارا	۱۴۵
گفتار چهارم: نکات تفسیری	۱۴۵
۱. اشاره عسی به نزدیک بودن احتمال طلاق زنان پیامبر	۱۴۵
۲. کرامت انسان نزد خدا به تقواست نه به همسری پیامبر	۱۴۵
۳. زنان پیامبر بهترین زنان زمان خود نبودند	۱۴۶
۴. منظور از مسلمات	۱۴۷

۵. مراد از مؤمنات ۱۴۷
۶. منظور از قانتات و رابطه آن با ایمان ۱۴۷
۷. منظور از نانیات ۱۴۸
۸. منظور از عایدات ۱۴۸
۹. منظور از سائحات ۱۴۸
۱۰. رابطه اوصاف ذکر شده در آیه با یکدیگر ۱۴۹
۱۱. رابطه مراتب سلوک و ویژگی های همسر نمونه ۱۵۰
۱۲. علت تقدیم نجات بر ایثار ۱۵۱
- فصل دوم. وظیفه مبر و مؤمنان در برابر جریان توطئه ۱۵۳
- مبحث اول: تفسیر اجتهادی آیه نهم سوره تحریم ۱۵۳
- گفتار اول: تناسب آیه ششم ۱۵۴
- گفتار دوم: شرح واژگان ۱۵۵
- گفتار سوم: نکات تفسیری ۱۵۹
۱. اشاره آیه به وظایف مؤمنان پس از ایمان ۱۵۹
۲. کیفیت نگهداری نفس از آتش دوزخ ۱۵۹
۳. راه نگهداری خانواده از آتش جهنم ۱۶۰
۴. اشاره «وفودها الناس» به تجسم اعمال ۱۶۱
۵. مراد از وقود نار چه کسانی هستند ۱۶۱
۶. مراد از تقابل ناس و حجاره ۱۶۲
۷. غلاظ بودن فرشتگان تکوینی است نه خلقی ۱۶۵
۸. کیفیت عصمت فرشتگان ۱۶۵
۹. رابطه «غلاظ شذاذ» با اوصاف بعد ۱۶۶

۱۰.	تفاوت «لَا يَغْضُوبُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» و «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»	۱۶۶
۱۱.	علت تأکید بر سختگیری و فرمانبری فرشتگان	۱۶۷
۱۶۷	مبحث دوم: تفسیر اجتهادی آیه هفتم سوره تحریم	۱۶۷
۱۶۸	گفتار اول: تناسب آیه هفتم	۱۶۸
۱۶۸	گفتار دوم: شرح واژگان	۱۶۸
۱۶۹	گفتار سوم: نکات تفسیری	۱۶۹
۱۶۹	۱. ادا نکردن کفر عملی است	۱۶۹
۱۶۹	۲. آیه خطاب به کفار عملی است	۱۶۹
۱۷۰	۳. راعی خواهد بود و قیامت پذیرفته نیست	۱۷۰
۱۷۱	۴. اشاره آیه به جسد نعل	۱۷۱
۱۷۱	۵. پذیرفته نشدن عذر کسی که به خدا واداش رسیدگی نمی‌کند	۱۷۱
۱۷۲	مبحث سوم: تفسیر اجتهادی آیه هفتم سوره تحریم	۱۷۲
۱۷۲	گفتار اول: تناسب آیه هشتم	۱۷۲
۱۷۴	گفتار دوم: شرح واژگان	۱۷۴
۱۷۶	گفتار سوم: نکات ادبی	۱۷۶
۱۷۶	۱. متعلق یوم	۱۷۶
۱۷۷	۲. جایگاه «الذین امنوا»	۱۷۷
۱۷۷	۳. متعلق معه	۱۷۷
۱۷۷	گفتار چهارم: نکات تفسیری	۱۷۷
۱۷۸	۱. حقیقت توبه	۱۷۸
۱۷۹	۲. نشانه‌های توبه واقعی	۱۷۹
۱۸۰	۳. توبه نصوح چیست	۱۸۰

۴. شروط توبه در روایات ۱۸۱
۵. مراد از تکفیر سینات ۱۸۲
۶. تأثیر توبه در محو آثار گناه ۱۸۳
۷. علت ذکر جنات با صیغه جمع ۱۸۴
۸. مراد از نهرهای بهشتی ۱۸۵
۹. مراد از عذاب خزی ۱۸۶
۱۰. مراد از معیت مؤمنان با پیامبر ۱۸۶
۱۱. مراد از «سعی نور» ۱۸۷
۱۱. مراد از نور مؤمنان (نورهم) ۱۸۸
۱۵. مراد از نور پس روی بنور دست راست ۱۸۸
۱۴. چرا از نور سمت چپ سخن میان نیامده است ۱۹۰
۱۵. مقصود از دعای مؤمنان «يَقُولُونَ رَبَّنَا اُنِّمْ لَنَا نُورَنَا ...» ۱۹۰
- مبحث چهارم: تفسیر اجتهادی آیه نهم سوره تحریم ۱۹۱
- گفتار اول: تناسب آیه نهم ۱۹۱
- گفتار دوم: شرح واژگان ۱۹۲
- گفتار سوم: نکات تفسیری ۱۹۳
۱. علت تعبیر «یا ایها النبی» ۱۹۳
۲. مراد از کفار چه کسانی هستند ۱۹۴
۳. منظور از جهاد با کفار و منافقین ۱۹۵
۴. منظور از سختگیری با کفار و منافقین ۱۹۵
۵. منظور از «ماواهم الجهنم» ۱۹۵
۶. مراد از صبرورت به سوی جهنم (بئس المصیر) ۱۹۶

فصل سوم: سرانجام زنان خیانتکار به پیامبران و مقایسه فرجام آنها با زنان مؤمن.....	۱۹۹
مبحث اول: تفسیر اجتهادی آیه دهم سوره تحریم.....	۱۹۹
گفتار اول: تناسب آیه دهم.....	۲۰۰
گفتار دوم: شرح واژگان.....	۲۰۱
گفتار سوم: نکات ادبی.....	۲۰۲
۱. متعلق جمله «الَّذِينَ كَفَرُوا».....	۲۰۲
۲. معنی جمله «فَلَمْ يُغْنِيا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ عَنًا».....	۲۰۲
گفتار چهارم: نکات تفسیری.....	۲۰۲
۱. اشاره به صفات صالحین به روحیه سرکشی و خیانت آن دوزن.....	۲۰۲
۲. کیفیت نکات روحیه لوط.....	۲۰۳
۳. معنای تفسیری «فَلَمْ يُغْنِيا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ عَنًا».....	۲۰۳
۴. اشاره لفظ قبل به بی‌ارزشی آن دوزن.....	۲۰۴
۵. منظور از الدّٰخِلِین.....	۲۰۴
مبحث دوم: تفسیر اجتهادی آیه یازدهم سوره تحریم.....	۲۰۵
گفتار اول: تناسب آیه یازدهم.....	۲۰۵
گفتار دوم: نکات تفسیری.....	۲۰۶
۱. محور مثال برای مؤمنان.....	۲۰۶
۲. شرح حال همسر فرعون.....	۲۰۶
۳. شرح دعای آسیه.....	۲۰۶
۴. منظور از نجات از فرعون.....	۲۰۹
۵. مراد از عمل فرعون.....	۲۰۹
۶. مراد از قوم ظالمین.....	۲۰۹

۲۱۰.....	۷. پیام‌های دعای آسید
۲۱۱.....	مبحث سوم: تفسیر اجتهادی آیه دوازدهم سوره تحریم
۲۱۱.....	گفتار اول: تناسب آیه دوازدهم
۲۱۲.....	گفتار دوم: شرح واژگان
۲۱۳.....	گفتار سوم: نکات تفسیری
۲۱۳.....	۱. منظور از «احصت فرجها»
۲۱۳.....	۲. مراد از روحنا
۲۱۴.....	۳. منظور از کلمات و کتب
۲۱۴.....	۴. منظور از بیان تصدیق حضرت مریم به کلمات و کتب
۲۱۴.....	۵. مراد از «کتاب» القاتین
۲۱۷.....	کتابنامه
۲۲۵.....	آیات
۲۳۳.....	روایات
۲۳۵.....	موضوعی
۲۴۰.....	اعلام و مشاهیر
۲۴۲.....	کتاب‌ها
۲۴۳.....	مکان‌ها

تفسیر اجتهادی، یکی از روش‌های شناخته‌شده تفسیر قرآن است. در این روش، مفسر بر اساس اصول و قواعد علمی به تفسیر قرآن می‌پردازد و می‌کوشد با استفاده روشمند از همه منابع معتبر در فرایند تفسیر مراد الهی را از آیات قرآن کشف کند. سپس با نقد و تحلیل علمی، دیدگاه‌های مفسران دربارهٔ هریک از ابعاد تفسیری آیه قول صحیح را تعیین نماید و نکات جدیدی را که هیچ‌یک از مفسران بدان اشاره نکرده‌اند، استنباط نماید. این اثر با بررسی اجتهادی مشخصات عمومی سوره تحریم و تفسیر آیات آن، سواد نمونه‌ای کامل از تفسیر اجتهادی به مخاطب بنماید.

این اثر از چند ویژگی برخوردار است: نخست آنکه در تفسیر هر آیه به اکثر عناصر تفسیری آن توجه کرده است و پس از طرح دیدگاه‌های مختلف درباره هر عنصر تفسیری، به روش اجتهادی، اقوال مختلف را نقد و بررسی نموده است. دوم آنکه در تفسیر آیات و نقد و بررسی دیدگاه‌های مختلف از روش تفسیر ساختاری که روش جدیدی در تفسیر قرآن است، بسیار بهره گرفته است. مفسر در تفسیر ساختاری قبل از تفسیر هر سوره ابتدا به روش

علمی، ساختار سوره و غرض آن را کشف می‌کند و سپس همه عناصر تفسیری سوره را بر اساس آن ساماندهی می‌نماید.

پژوهشکده اسلام تمدنی که اسلام را دینی زندگی‌ساز و تمدن‌آفرین می‌داند و معرفی آن را هدف اصلی خود می‌شمارد، کارهای قرآنی فراوان، گام‌هایی در این سمت و سو برداشته و آثار درخوری پدید آورده است. کتاب تفسیر اجتهادی سوره تحریم به روش ساختاری یکی از این آثار است. این اثر حاصل سال‌ها تلاش جناب آقای دکتر محمد خامه‌گر، عضو محترم هیئت علمی گروه قرآن و مطالعات اجتماعی، با اشراف و نظارت استادان صاحب‌نظر است. این کتاب با بیان روحی و معنای عمیق امکان درک بهتری از این کتاب آسمانی را فراهم می‌سازد و افق‌های جدیدی را در درک قرآن می‌گشاید.

در پایان ضمن تقدیر از نویسنده محترم، استادان ارجمند راهنما، ارزیاب و داور، بایسته است از مسئولان محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به‌ویژه نشر پژوهشگاه که در پیرایش و ریزایش متن سعی ورزید و دست‌اندرکاران پژوهشکده اسلام تمدنی و در پیغامات اسلامی شعبه خراسان رضوی که زمینه انتشار اثر را فراهم ساختند تشکر نمایم؛ توفیق همگان را از خدای بزرگ خواهانم.

دکتر سیدعلیرضا واسعی

مدیر پژوهشکده اسلام تمدنی

تفسیر اجتهادی روشی در تفسیر قرآن است که بعد از تفسیر نقلی متداول شد و در رفع تعارض بین آيات علم تفسیر است. در این روش، مفسر بر اساس اصول و قواعد علمی به تفسیر آن می‌پردازد و افزون بر روایات تفسیری از سایر منابع معتبر نیز برای تفسیر قرآن کشف مراد الهی استفاده می‌کند. برخی قرآن‌پژوهان «تفسیر اجتهادی» را «تفسیر عقلی» یا «تفسیر به رأی» ممدوح نامیده‌اند؛^۱ اما باید توجه داشت که در تفسیر اجتهادی، عقل فقط یکی از منابع تفسیر است و از این رو نباید آن را شاخه‌ای از تفسیر عقلی دانست. توجه به این نکته، تفسیر اجتهادی را می‌توان چنین تعریف کرد: «بیان استدلالی مفاد استعمالی آیات قرآن و کشف مراد خداوند و مقاصد الهی از آن بر مبنای قواعد علم اصول عقلایی محاوره، همراه با نقد دیدگاه‌های مختلف».

اجتهاد در تفسیر پدیده‌ای است که در عصر تابعان به وجود آمد؛ چرا که در آن زمان باب اجتهاد و اظهار نظر در تفسیر گشوده شد و نقد و بررسی در آثار و اخبار منقول رواج یافت و با گذشت زمان دایره آن گسترده‌تر شد و به سرعت علوم و معارف در جوامع اسلامی رو به گسترش نهاد.^۲

۱. بهاء الدین خرمشاهی، دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی، ص ۱۵۲-۱۵۵.

۲. محمد هادی معرفت، تفسیر و مفسران، ج ۲، ص ۲۲۴.

تفسیر اجتهادی به دو نوع کلی مجاز و غیر مجاز تقسیم می‌شود: نخست تفسیر اجتهادی غیر مجاز که به آن «تفسیر به رأی» گفته می‌شود و در روایات از آن به شدت نهی شده است و مراد از آن تفسیری است که بر خلاف اصول و قواعد علمی باشد. دوم تفسیر اجتهادی مجاز که مبتنی بر اصول و قواعد علمی هم متن می‌باشد؛ این نوع از تفسیر اجتهادی به دو قسم تفسیر اجتهادی خاص و جامع تقسیم می‌شود. تفسیر اجتهادی خاص گرایش‌های گوناگونی دارد که بر ناسته از نوع آموخته‌های مفسران از علوم و معارف است؛ زیرا هر دانشمندی در صحن علمی خود را وسیله فهم قرآن قرار می‌دهد و از زاویه دانشی که در آن تبحر دارد، به قرآن می‌نگرد؛ از این رو تفاسیر اجتهادی را می‌توانیم به انواع گوناگون مانند ادبی و لغوی، کلامی، فلسفی، عرفانی، اجتماعی و علمی تقسیم کنیم. البته این بدان معنا نیست که شخص ادیب در تفسیرش تنها به ادب و لغت توجه داشته یا فقیه، صرفاً به فقه القرآن عنایت نموده است یا متکلم، فیلسوف و عارف در تفاسیر خود فقط به علوم تخصصی خود پرداخته‌اند؛ بلکه منظور این است که در تفسیر آنها صبغه ادبی یا عرفانی یا فقهی غلبه دارد؛ اما تفسیر اجتهادی جامع، تفسیری است که از سه رکن تشکیل شده است:

۱. استفاده روشمند از همه منابع معتبر در فرایند تفسیر مانند آیات، روایات، لغت، نکات ادبی، دستاوردهای علوم مختلف مانند فقه، عرفان و کلام و ...
۲. نقد و تحلیل دیدگاه‌های مفسران و ترجیح قول صحیح بر اساس قواعد علمی؛

۳. استنباط نکات جدید از آیه که سایر مفسران بدان اشاره نکرده‌اند.

برای تفسیر اجتهادی یک سوره لازم است محتوای آن از دو جهت بررسی

شود؛ نخست بررسی اجتهادی مشخصات عمومی سوره و دوم تفسیر اجتهادی تک تک آیات سوره.

برای بررسی اجتهادی مشخصات عمومی یک سوره لازم است شش مبحث درباره آن بررسی شود و در هر مورد ابتدا دیدگاه‌ها و احتمالات مختلف گزارش شود و سپس با توجه به قواعد مربوطه یکی از اقوال ترجیح داده شود. این مباحث به ترتیب ارائه در سبک تفسیر اجتهادی جامع عبارت‌اند از:

۱. تعیین مکی مدنی بودن سوره؛

۲. تعیین ترتیب نزول سوره؛

۳. تعیین تاریخ نزول سوره؛

۴. بررسی روایات شان نزول سوره؛

۵. بررسی تحلیلی فضاهای نزول سوره؛

۶. کشف استدلالی ساختار و سبک سوره.

برای تفسیر اجتهادی آیات سوره نیز لازم است تمامی آیات سوره حتی‌الامکان از پنج جنبه بررسی شوند و در هر جنبه، ابتدا دیدگاه‌ها و احتمالات مختلف گزارش شود و سپس با توجه به قواعد مربوطه یکی از اقوال ترجیح داده شود. مباحث تفسیر اجتهادی آیات عبارت‌اند از:

۱. بررسی استدلالی قرائت صحیح آیه؛

۲. بررسی استدلالی معنای واژگان آیه؛

۳. بررسی استدلالی نکات ادبی آیه؛

۴. نقد و بررسی روایات تفسیری مرتبط با آیه؛

۵. بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره نکات تفسیری آیات.

در این اثر با بررسی اجتهادی مشخصات عمومی سوره تحریم و تفسیر

آیات آن تلاش شده تا نمونه‌ای کامل از تفسیر اجتهادی ارائه گردد. این اثر از چند ویژگی برخوردار است:

۱. در تفسیر هر آیه به اکثر عناصر تفسیری آن توجه شده است و پس از طرح دیدگاه‌های مختلف درباره هر عنصر تفسیری، تلاش شده به روش اجتهادی اقوال مختلف نقد و بررسی شود.

۲. در بررسی مباحث مختلف، تنها مواردی که محل اختلاف مفسران بوده است، به روش اجتهادی بررسی شده است؛ اما مواردی که مورد اتفاق مفسران بوده است، مانند مدنی بودن سوره تحریم یا نکات تفسیر برخی از آیات، تنها به گزارش دیدگاه‌های مطرح اکتفا شده است.

۳. در تفسیر آیات و تفاسیر دیدگاه‌های مختلف، در موارد بسیاری از روش تفسیر ساختاری استفاده شده است که روشی جدید در تفسیر قرآن است. مراد از تفسیر ساختاری آن است که مفسر قبل از تفسیر هر سوره قرآن، ابتدا به روش علمی ساختار سوره و فرض آن را کشف کند و سپس همه عناصر تفسیری سوره را با توجه به ساختار و فرض کشف شده ساماندهی نماید. در تفسیر ساختاری ضمن رعایت اصول و قواعد علمی مربوط به هر یک از عناصر تفسیری، به ساختار سوره نیز که یک فرینه متعالی و داخلی در کشف مراد خداوند از آیه است، توجه می‌شود و یکی از شاخه‌های حل اختلافات تفسیری در هر یک از عناصر مؤثر در فهم و تفسیر آیه است.

۴. در این نوشتار مراحل تفسیر هر یک از آیات به ترتیب زیر می‌باشد:

الف) کیفیت ارتباط؛ مجموعه آیاتی که یک سیاق لفظی و معنایی دارند، تحت عنوان گفتار بیان شده است؛ سپس هر یک از آیات آن گفتار مجزا ذکر شده و ذیل هر آیه به موارد زیر اشاره شده است.

ب) ارتباط و تناسب آیه: منظور از ارتباط آیه، کیفیت ارتباط آن با آیات قبل است و مراد از تعبیر «تناسب»، کیفیت ارتباط درونی اجزای آیه می‌باشد.

ج) بررسی قرائت آیه: این بند در صورت اختلافی بودن قرائت آیه در میان قُرّای سبعة ذکر می‌شود؛ از این رو این بند فقط در آیه سوم سوره تحریم ذکر شده است؛ زیرا در سایر آیات، اختلاف مهمی در قرائت آیه وجود نداشته است.

د) شرح واژگان آیه: در این بخش معنای واژگان مشکل و غریب آیه تشریح شده و به معنای اصلی واژه اشاره شده است؛ در مواردی تفاوت معنای واژه با واژگان مترادف نیز ذکر شده است.

هـ) نکات ادبی: در این بند اختلافات نحوی گزارش شده است که درباره عبارات مختلف آیه بیان سوین و مفسران وجود داشته و بر اساس قواعد ادبی یک قول ترجیح داده شده است؛ در مواردی اندکی ذیل این بند به نکات بلاغی آیه نیز اشاره شده است.

و) نکات تفسیری: ذیل این بند به نکاتی اشاره شده است که مفسران برای تبیین معنای آیه بیان کرده‌اند و در مواردی که میان مفسران در برداشت از آیه اختلاف وجود دارد، موارد اختلافی گزارش شده و با توجه به اصول و قواعد تفسیری یکی از اقوال ترجیح داده شده است.

امید است خداوند در سایه الطاف بی‌کران امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام) همه ما توفیق فهم و عمل به آیات پرفروغ الهی را عنایت فرماید و به استمرار این خدمت کوچک یاری رساند.

دکتر محمد خامه‌گر

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم